

TÓTH GÁBOR

Egy megkésett Kodály-zsoltár nyomán

Kritika

Május 27-én, 1923-as keletkezése óta, mindösszesen másodszor hangzott el Nagyváradon Kodály Zoltán tenorra, ének-karra és zenekarra írott műve, a *Psalmus Hungaricus*, tekintettel a szerző halálának 50. évfordulójára. A kezdeményezés és kivitelezés a Nagyvárad Állami Filharmóniáé volt ismét, akárcsak majdnem pontosan 12 évvel ezelőtt, 2005. május 19-én. Most Gheorghe Costin karmester fogadta el a felkérést a hangverseny vezénylésére, annak idején, a váradai premierre Berkesi Sándor. Röviden ezek a tények.

Mielőtt a *Psalmus* előadásainak váradai, illetve hazai vonatkozásaira kitérnék, illik egy műértékelésre és némi történeti kitekintőre elkanyarodni.

Az 55. zsoltár reformáció korabeli, Kecskeméti Vég Mihály magyar fordítását alapul vevő *Psalmus Hungaricus* (a továbbiakban az egyszerűség kedvéért csak *Psalmus*) a századok tragédiáitól megtépázott magyar nép, de egyben az egyetemes emberiség szenvedéstörténete. Reflektorfényvel világít rá a magyar sorstragédia 1920-as éveiben egy örök aktualitásra: a bibliai idők emberének kétségbeesett fohásza ugyanaz, mint a jelenkor álságosságai és hazugságai között vergődő, igazságkereső ember égbekiáltása. De nem értelmetlenül, mert a mű egyben útmutató emberi tartáshoz, reményhez és igaz hithez, hiszen ez a végkicsengése is. A „nagy nyavalyájában” ellenségeivel perlekedő ember keserves sóhaja, imája végén a feltétel nélküli hit ereje, az igazak felemelkedésének képe bontakozik ki.

A szakmai közvélemény egybehangzó a tekintetben, hogy a *Psalmus* egyben Kodály alkotóművészetének, illetve a teljes magyar zeneirodalom történetének egyik legjelentősebb fordulópontja, az oratorikus műfaj addigi szintézisértékű csúcsa. Egyúttal a szerző első ilyen méretű énekkari-zenekari apparátust felvonultató nagyszabású műve, hihetetlenül sokrétű zenei anyaggal.

Tóth Gábor (1979, Nagyvárad) a Kolozsvári Zeneakadémián diplomázott 2004-ben, hét évig volt a Nagyvárad Állami Filharmónia művészeti titkára, öt éven át a Reggeli Újság külső munkatársa, zenei tudósítója, majd egy évig belső munkatársa.

Az 1920-as évek eleje nem volt felhőtlen a lassan negyvenedik évéhez közeledő Kodály életében sem. Népevelő erőfeszítésének közmegebecsülése, hogy a közönséghez közelebb hozza minden művészi módon a népzene által hordozott ősi rétegek értékeit, mintha még mindig túl sokat váratott volna magára. Ráadásul oktalan fegyelmi eljárás indult ellene a korábbi rendszerben betöltött funkciója miatt. Kodály az 1917–18-as tanévben saját zeneszerzői osztályt indított a Zeneakadémián, 1919-ben aligazgatóvá nevezték ki, s ezt a pozícióját a Tanácsköztársaság idején is megtartotta, ezért a rendszer bukása után két évre „szabadságolták”, gyakorlatilag 1921 őszéig kitiltották a főiskoláról. De ő növendékeit továbbra is fogadta otthonában. Minden bizonnyal gyűlt is benne a politika és a meg nem értés miatti keserűség.

1923 januárjában Kodály még ezt nyilatkozta: „Nem írok semmit. (...) Azután talán nincs is szükség új kompozíciókra. Hiszen a közönség a már megírtat sem bírta megemészteni és szinte menekül onnan, hol valami újdonsággal fenyegetik. (...) És azután a mindennapi élet anyagi gondjai. Hiszen az ember minden idejét igénybe veszi az, hogy a legszükségesebbeket előteremtse. Kinek marad akkor még ideje az olyan úri passzióra, mint a komponálás?” – ugye ez ismerős lehet a mai alkotóművészek számára is...

Aztán 1923 tavasza körül érkezik a felkérés: Pest-Buda egyesítésének 50. évfordulója alkalmából művet rendelnek tőle, ahogy Bartóktól és Dohnányitól is.

Élete mélypontjának körülményeit tekintve nem csoda, hogy Kodály a „Könyörgés hamis atyafiak ellen. Vigasztalódás Istenben” című zsoltár felé fordul, ugyanakkor nemcsak emberi és művészi hivatástudatában sejlík fel előtte egy új áttörési lehetőség, de szakmailag is látja, most valami újat, valami egészen nagyot alkothat.

A *Psalmus* ősbemutatójára 1923. november 19-én kerül sor a Vigadóban, a Budapesti Filharmóniai Társaság zenekarát Dohnányi Ernő vezeti, a műsoron szerepel továbbá Bartók *Táncszvitje* és Dohnányi *Ünnepi nyitánya* is.

Tóth Aladár, az ekkor 25 esztendőes Kodály-tanítvány a *Nyugat* 1923. december eleji számában *Modern zene Budapesten* címmel még rendesen elmarasztalja a Budapesti Filharmóniai Társaságot: „(...) nálunk csak elszórtan, sablonos műsor-számok közé gondosan elrejtve jelennek meg a modern szerzők nevei s rendesen azok sem a legsúlyosabb, legreprezentálabb nevek. Legnagyobb mulasztás ezen a téren kétségkívül a Filharmóniai Társaságot terheli, mely mintha csak szándékosan riasztaná közönségét a »modernektől«, műsorán a jelenkori zeneszerzőknek szorított kis helyet, csupa harmad vagy ha úgy tetszik huszadrendű komponista munkáival tölti be. Bérleti hangversenyein már évek óta nem szerepelt Bartók, Kodály (...)”.

Majd, a *Nyugat* következő, 24. számában ugyanez a Tóth Aladár egy rendkívül alapos szakmai elemzés hasábjain szárnyaló lelkesedéssel ír az „55. zsoltárról” – a *Psalmus*

bemutatóján még nem alakult ki a mű későbbi, végleges címe, az ún. *Psalmus Hungaricus* (*Magyar zsoltár*), azt később az Universal kiadó „honosította” meg.

A *Psalmus* drámai súlyú, de a nagy méretű előadó-apparátus ellenére mégis személyes hangvétellű, így talán mindenki magáénak érezheti mondanivalóját. A tavaly áprilisban elhunyt Breuer János zenetudós, zenetörténész egyébként a nyolcvanas években megjelent kiváló *Psalmus*-elemzésében valósággal „ünneprontóan rebellisnek” nevezi máig érvényes társadalomkritikai hangvétele miatt a művet.

„A főváros jubileuma alkalmából tenor-szólóra, énekkarra és zenekarra írott művem szövegéül egy régi magyar zsoltárt, Kecskeméti Vég Mihálynak 1535-ből való versét választottam, amelyet Gönczi György 1620-ban kiadott énekeskönyvében találtam” – írja maga Kodály az 1923-as bemutató napján megjelent *Magyar Színpad* c. műsorlapban.

A *Psalmus* aktualitása mit sem csorbult a zsoltárok kora, a reformáció harcok időszakában kelt fordítás-újraértelmezés vagy a jelenkori politikai, hatalmi torzszalkodás időszakának tükrében sem. Érdemes szemezgetni a szövegből néhány sort, hol a zsoltáréneklő ellenségeiről panasz-kodik, és némileg aktuális kifejezéssel élve ő maga is szívesen emigrálna előlük: „Hogyha énnékem szárnyam lett volna, / Mint az galamb, elröpültem volna. / Hogyha az Isten engedte

volna, / Innét én régen elfutottam volna. // Akarok inkább
pusztában laknom, / Vadon erdőben széjjelbujdosnom, /
Hogynem mint azok között lakoznom, / Kik igazságot nem
hagynak szólanom.” „Egész ez város rakva haraggal, / Egy-
másra való nagy bosszúsággal, / Elhíresedett az gazdagság-
gal, / Hozzá fogható nincsen álnoksággal.” A Károli-féle bib-
liafordításban ez utóbbi sorok így hangzanak: „mert erősza-
kot és háborgást látok a városban. / (...) bent hamisság és
ártalom van abban. / Veszedelem van bensejében; s nem
távozik annak teréről a zsarnokság és csalárdság.” – Hát
nem csoda, ha némelyeknek bántotta, és esetleg még ma is
bánthatja a fülét (erre a későbbiekben egy temesvári bemu-
tató kapcsán visszatérek).

Az 1923-as *Psalmus*-bemutatóról érdemes a szem- és fültanú
Tóth Aladárt még utoljára idézni: „Az 55. Zsoltár bemutatóját
nagyon vegyes és nem éppen zeneértő közönség hallgatta
végig. Hivatalos ünnep volt, Buda és Pest egyesítésének jubi-
leumi ünnepe. S mégis valami láz futott végig az egész hall-
gatóságon, mindenki úgy érezte, hogy valami rendkívüli
történt, hogy egy mesterdal született, amit ki kellene vinni
az egész emberiség elé, valami nagy, ragyogó Szent-János
ünnepen.”

A *Psalmus Hungaricus* bemutatására a tágabb értelemben
vett Erdélyben először 1934-ben tett kísérletet a temesvári
Radu Urlăţeanu. Kodály „vokál-szimfonikus alkotásaiból
először Temesvárt és Aradon hangzott el a *Psalmus
Hungaricus* Radu Urlăţeanu vezényletével (1934)” – írja rövi-
den a *Kriterion* magára annak idején sokáig várató *Románi-
ai magyar irodalmi lexikon* sorozatának 1994-ben kiadott 3.
kötete a *Kodály emlékezete* címszó alatt.

„Az oratórium 1934-es, Radu Urlăţeanu vezényelte temesvá-
ri és aradi előadása nagy vihart kavart, ugyanis a zsoltár
szövegét a trianoni Magyarország aktuális politikai hely-
zetének nézőpontjából értelmezték: egy elhagyott és
elárult ország, amely Isten segítségét kéri. A román sajtó
nyílt politikai vádakkal tűzdelt, habzó szájú kampánya
miatt Urlăţeanu 1935-ben öngyilkos lett” – adja közre a
Háromszék napilap Hencz Hilda *Magyar Bukarest (Bucu-
reştiul maghiar)* c. könyvének idevágó részletét, János And-
rás fordításában.

Akadt tehát a harmincas években
egy román dirigens, akiről sajnos
nem sokat tudunk, de minden ellen-
ségekedés dacára is felvállalt ideha-
za egy Kodály-bemutatót. Ugyaneb-
ben az esztendőben, 1934-ben emiatt
volt kénytelen Bartók lemondani feb-
ruár 26-ra kitűzött temesvári kon-
certjét, mert 18-án Tiberiu
Brediceanu kezdeményezésére a
Román Zeneszerzők Társasága két
magas beosztású kormánytisztviselő
jelenlétében választmányi gyűlést
tartott, amelynek egyetlen napirendi
pontja „Bartók (és Kodály) vélt (pon-
tosabban: ráfogott) irredentizmusa, s
ennek kapcsán a Kodályt vezénylő és
Bartók-vezénylésre készülő Radu
Urlăţeanu temesvári karmester haza-
fiatlanság vétkében való elmarasztal-
ása volt” – írja László Ferenc *Román
utóhang az 1934-es bukaresti Bartók-
affér történetéhez* c. cikkében. Az írás-
ból az is kiderül, hogy Constantin
Brăiloiu, illetve Mihail Jora zeneszer-
zők hiába védték körömszakadtáig
Bartókot, az utolsó szót Brediceanu
mondta ki. „A karmestert, aki temes-
vári hangversenyét vezényelte volna,
azonnal elbocsátották.”

Talán a sors keze, hogy Nagyváradon
idén egy temesvári illetőségű román
karmester, Gheorghe Costin vezé-
nyelte a *Psalmust*. A nagybányai szár-
mazású 62 esztendő Costin 2001-től
állandó dirigense a bánsági zenei
intézménynek, korábban Marosvá-
sárhelyen is betöltötte ugyanezt a
tisztséget.

Radu Urlăţeanu a váradai filharmónia
két *Psalmus*-koncertjének (2005-ös és

2017-es) műsorfüzetében is valamiért következetesen Petre Urláţeanuként szerepel. A programfüzetek röviden ugyanazokat a tényeket közlik 12 év elteltével is, igaz, konkrét évszám nélkül: Urláţeanut öngyilkosságba kergette a titkosrendőrség és a nacionalista sajtó. Az előző rendszert megélték azt viszont jól tudják, hogy az üldözők módszerei között nem volt ritka az öngyilkosságnak beállított gyilkosság sem, de ez korántsem következett.

A *Psalmust* eddigi ismereteink szerint 1957-ig nem is vette elő egyik hazai zenei intézmény sem. Megint egy kényes évszámot, 1956-ot követően tehát mégis... De ekkor már óvatosabb a rendszer, Nagy István kolozsvári próbálkozását még a *Psalmus*-próbák folyamán betiltják.

Még hosszabb idő múltán, 1992-ben aztán végre akadt valaki, aki megtörje a jeget: megszólalhatott Kolozsváron a *Psalmus Hungaricus* Demény Attila vezényletével. Demény saját bevallása szerint ezután nemcsak a Kolozsvári Magyar Operában (akkor még „Állami Magyar”) hangzott el többször a *Psalmus*, de elvitték a Székelyföld több városába is a koncertet.

Mi váradiak örülhetünk is, mert hallottuk, meg nem is, mert „csak” 12 évet kellett megint várnunk a *Psalmusra*, összességében pedig a 2005-ös nagyváradi premierre meg alig 82 esztendő.

Kodályt, ezt a rendkívüli tartású és emberségű művészt, zenetudóst, pedagógust, népnevelőt – és a sort végtelenül lehetne folytatni – lehet persze szeretni és nem szeretni is, ez mindenkinek magánügye, viszont zeneirodalmi fajsúlyát nem lehet, nem szabad elhanyagolni, és ez már nem magánügy, ez közügy, műsorpolitika. Tehát az öröm egyben üröm is: végre újra eszébe jutott a filharmóniának Kodály-művet műsorra tűzni, nagy sokára.

Sajnos adatokat csak az elmúlt huszonvalahány évre visszamenőleg sikerült szerezni a váradi filharmónia koncertműsorairól, ebben igen hézagosan, de azért szerepelnek Kodály-művek, úgy átlag öt évente egy, kivéve a 2007-es Kodály-évfordulót (halálának 40., születésének 125.) – de miért kell Kodályhoz mindig Kodály-évforduló?

Az elmúlt húsz esztendő váradi Kodály-repertoárja nagyjából kimerül három-négy darabban. A *Galántai táncok* c. nagyszerű és virtuóz zenekari darab kétszer hangzott el az elmúlt húsz évben, az *Intermezzo* tétel a *Háry János szvitből* háromszor, csak így, árván, egymagában. Bács Lajos karmester 2007-ben (az akkori Kodály-évfordulón) igazi ünnepet kreált a *Budavári Te Deummal*, igaz, a plakátokon csak simán *Te Deum* címen szerepelt a darab. Talán hasonló volt a megfontolás az adott műsoron szintén elhangzó Bács-szerzeménynél is, amely csak *Missa A. Martoni* néven jelent meg a hirdetőn, de mindannyian tudjuk, hogy a Márton Áron mártír püspök emlékének szentelt Bács-misééről van szó. Mintha még mindig, régi megszokásból, üldözési mániánk lenne, vagy óvatoskodnánk valami vagy valakik miatt.

A filharmónia 2006 óta Lászlóffy Zsolt által vezetett énekkarának külön (tehát nem zenekarral közös) repertoárjában összevissza talán egy Kodály *Esti dal* az, ami időről időre visszatérő műsorszám az a cappella koncerteken. A kórus természetesen nemzetiségi összetételében is éppúgy vegyes kar, mint a zenei technikai kifejezés jó értelmében, románul, olaszul, németül, franciául, angolul, latinul, oroszul egyaránt énekel. Persze tegyük hozzá, arányaiban még mindig hívebben ápolja a huszadik századi, sőt a jelenkori magyar repertoárt, mint mondjuk a zenekar. De az is igaz, hogy utóbbinak sokkal összetettebb technikai és kivitelezési nehézségi okai is vannak.

Az is különös, hogy Acél Ervin karmester 1999-es nagyváradi visszatérése után, talán óvatosságból, de lehet, egyszerűen véletlenül (hiszen tudjuk, Bartókért rajongott, halála előtt is tervezte *A kékszakállú herceg vára* nagyváradi koncertváltozatának bemutatóját), nem tűzte műsorára a *Psalmust*, még a filharmónia akkori magyar vezetőségével karöltve sem. Ellenben a magyarországi Liszt-díjas Berkesi Sándor karnagy, aki ugyanebben az időszakban a Partiumi Keresztény Egyetemen már nagyszerű ének-karot szervezett, illetve karvezetés- és kórusiskolát teremtett – az egyetem egyik legrangosabb szakirányává nemesítve az akkori zene szakot – elvállalta 2005-ben a váradi *Psalmust*, pedig utólagos bevállalása szerint ekkor vezényelt először nagyzenekart. Az akkori koncerten Duruflé *Rekviemével* egy műsoron szólalt meg Kodály, szólót énekelt a nagyszerű erdélyi tenor, Szilágyi Zsolt, aki karnagyként szintén az erdélyi kórusmozgalom lelkes ápolója, valamint közreműködött a mannheimi Melanchton Kantorei, a debreceni Kántus és a Partiumi Keresztény Egyetem egyesített énekkara.

Hogy miért nem a nagyváradi filharmónia 1997 óta működő énekkara vette ki ekkor a részét ebből a koncertből, és miért kellett helyette vendég énekkarok? Válasz lehet erre Berkesi tanár úr ekkorra már bejártatott énekkarainak jó Kodály-ismerete. De lehet, hogy a filharmónia kórusának életében fellépő nem túl könnyű átmeneti időszak volt az ok, hiszen abban az esztendőben kezdődött el az a kiútkeresés, amit a korábbi alapító karigazgató, Avram Geoldeş súlyosbodó betegsége és 2005-ben bekövetkezett halála tett szükségessé.

Kár mindezt tovább fejtegetni, egyszerűen örülünk Kodálynak, és talán a lelkesedés és öröm, az ünnep fénye több is volt az idei évfordulós *Psalmus*-koncerten, mint a szakmai kivitelezés minősége, de ne legyünk ünneprontók. Maradjunk annyiban, hogy mindenki erejéhez mérten, sőt azon

felül is helytállt, legfőképpen a filharmónia műsorpolitikája. Reméljük, utóbbi okoz majd kellemes meglepetéseket a jövőben is.

Még annyit tegyünk hozzá a rend kedvéért, hogy a Gheorghe Costin által vezényelt koncerten a két kolozsvári opera szólistája, Bardoni Tony tenorszólóját hallhattuk, és a programban ezúttal Dvorák *h-moll gordonkaversenye* szerepelt társműként, Răzvan Suma előadásában, így akadt alternatíva a műsorból a nem Kodály-kedvelőknek is.

Zárszóként még annyit, hogy Kodálylyal továbbra is foglalkoznak a Kodály-évben, például idén augusztus 26-án Hollerung Gábor, az összevont nagy-kórusok megénekelésének lelkes híve készül Csíkszeredában egy nagyszabású szabadtéri előadásra, egyebek mellett a *Psalmusszal*, magyarországi és erdélyi összesített kórusok fellépésével. Talán ezzel a kiváló erdélyi kórus-szervező, a csíkszeredai származású, száz éve született Nagy István hatvan évvel ezelőtt szabotált *Psalmus*-bemutatóját is valamelyest rehabilitálják. Kodály *Psalmus*-üzenete nem csorbult: a körülményeken felülemelkedni, a fojtogatások ellenére is előretekinteni, tenni és tovább menni. Jó lenne ezt megfontolni.